

The Role of Miracle and Infallibility in the Epistemic Authority of Prophetic Testimony: An Epistemological Analysis of Khwāja Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī's View

Morteza Hoseinzadeh*

Abstract

This study offers an epistemological analysis of the role of miracle (mu'jiza) and infallibility (iṣma) in securing the justificatory force of prophetic testimony in the thought of Khwāja Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī. In a contemporary context dominated by empirical approaches and scientific rationality, beliefs grounded in religious testimony face serious challenges. The central question of the paper is how one can rationally trust the testimony of prophets regarding matters that are neither observable nor empirically testable. Ṭūsī responds by proposing a three-stage framework: (1) establishing, through reason, the existence of God, the possibility of revelation, and the necessity of prophecy; (2) confirming the prophetic claim by appeal to miracle; and (3) accepting prophetic testimony on the basis of infallibility. The findings show that, within his system, miracle functions as an external reason (zāhirī proof) that establishes the truth of the claim to prophecy, whereas infallibility serves as an internal guarantee (bāṭinī proof) that secures the ongoing epistemic reliability of the prophet's testimony in all religious matters. In their interaction, these two concepts yield a relatively comprehensive epistemic framework for the authority of prophetic testimony. A comparative analysis with contemporary epistemology of testimony suggests that Ṭūsī's approach can be understood as a form of moderate reductionism that can fruitfully be interpreted in terms of epistemic authority and reliability.

Keywords: Prophetic Testimony, Miracle, Infallibility (iṣma), Epistemology of Testimony, Khwāja Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī, Epistemic Authority.

* Assistant Professor of Philosophy and Islamic Theology, Faculty of Humanities, University of Zanjan, Zanjan, Iran, mhoseinzadeh@znu.ac.ir

Date Received: 19/04/2025, Date of Acceptance: 08/06/2025

 Copyright©2010, Iranian Association for Philosophy of Religion. This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA94042, USA.

**The Role of Miracle and Infallibility
in the Epistemic Authority of Prophetic Testimony:
An Epistemological Analysis of Khwāja Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī's View**

Extended abstract

This paper investigates the epistemological role of miracle (mu‘jiza) and infallibility (‘isma) in grounding the authority of prophetic testimony in the thought of Khwāja Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī. In the contemporary world—dominated by scientific rationality, empirical verification, repeatability, and falsifiability—religious beliefs face serious epistemic challenges. Unlike scientific knowledge, which relies on repeatable experiments and observable data, religious belief is often based on historical testimony and claims about the unseen. This raises a central question: how can one rationally trust the testimony of a prophet who claims access to a transcendent and unobservable realm?

Ṭūsī emerges as one of the most significant thinkers who constructed a systematic, rational framework for grounding trust in prophetic testimony. Drawing on Avicennian philosophy and Imāmī kalām, he proposes a three-stage model: (1) establishing rationally the existence of God, the possibility of revelation, and the necessity of prophecy; (2) confirming a particular prophetic claim through miracle, understood as divine authentication; and (3) grounding the continuing epistemic authority of the prophet’s statements in infallibility. This triadic model demonstrates that for Ṭūsī, belief in prophecy is neither blind imitation nor skepticism, but a rationally justified stance.

To contextualize Ṭūsī’s approach, the paper first discusses the epistemology of testimony. Testimony accounts for a substantial portion of human knowledge—covering historical, scientific, and everyday facts alike. Two dominant approaches structure the field: reductionism and anti-reductionism. Reductionists maintain that testimony is justified only when supported by independent evidence, while anti-reductionists argue that testimony is a basic source of knowledge, justified by default unless there is positive reason for doubt. In religious contexts, testimony becomes even more complex due to supernatural content, claims to infallibility, and the moral and existential implications of accepting or rejecting prophetic authority.

Ṭūsī’s epistemology of prophecy responds to these challenges in a structured manner. First, he argues that human beings need social life, which requires law, and only a divinely commissioned lawgiver can provide complete and flawless legislation. Moreover, human intellect alone is insufficient for grasping all truths—

especially the details of divine commands and the nature of the afterlife—thus necessitating divine guidance. These arguments establish prophecy as rationally necessary, even before addressing any specific prophetic claimant.

In the second stage, Ṭūsī defines miracle as a supernatural act accompanied by public challenge (taḥaddī), which is beyond human capacity, inimitable, and occurring exactly as claimed by the prophet. These conditions transform a miraculous event into an epistemic sign. From an epistemological perspective, the miracle functions as external divine certification of the prophet's truthfulness. Ṭūsī argues that it would be irrational for God to grant the power to perform a true miracle to a liar; thus, the miracle establishes the sincerity and veracity of the claimant. Once a miracle meeting the required conditions is verified, it becomes a sufficient argument for the truth of the prophetic claim.

The third stage focuses on infallibility. Ṭūsī defines infallibility as a divine grace that removes the motivation for sin or error while preserving human freedom. Infallibility guarantees that the prophet will not err in receiving, preserving, or conveying revelation. From the standpoint of contemporary epistemology, infallibility can be interpreted as maximal epistemic reliability. In reliabilist terms, the prophet's cognitive processes consistently generate true beliefs; in virtue epistemology, the prophet exemplifies perfect epistemic virtue, thus possessing supreme epistemic authority. This means that once prophecy and infallibility are established, one is epistemically justified in accepting the prophet's testimony without needing to examine each claim independently.

The article also addresses modern challenges such as religious diversity and Hume's alleged circularity between miracle reports and prophetic testimony. Drawing on externalist epistemology, the paper argues that the mere existence of competing religious claims does not undermine the justification of a believer's testimony-based beliefs. What matters is the reliability of the belief-forming process, not universal consensus. Regarding Hume's charge of circularity, the paper explains that many miracles are reported by multiple independent witnesses, that Hume's own argument relies on testimony to establish a "uniform experience," and that in Ṭūsī's framework, miracles operate alongside other rational premises rather than in isolation.

In conclusion, the study demonstrates that Ṭūsī provides a sophisticated and rational model for justifying prophetic testimony. By combining external divine verification (miracle) with internal epistemic security (infallibility), Ṭūsī constructs a framework that bridges classical Islamic theology and contemporary epistemology of testimony. His model offers valuable insights for current debates on religious epistemology,

testimonial justification, and the rationality of faith.

References

- Alston, W. P. (1991). *Perceiving God: The epistemology of Religious Experience*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Audi, R. (2011). *Rationality and Religious Commitment*, Oxford: Oxford University Press.
- Ayatollahy, H. R. (2021). "Justifiability of Ordinary Belief in God through Epistemology Based on Trusted Hearings", *Philosophy of Religion Research*, 19(1), pp. 227-246. [In Persian]
- Ayatollahy, H. R. (2022). "New Facilities of Epistemological Externalism for Philosophy of Religion and Facing the Challenge of Diversity of Religions", *Journal of Philosophical Theological Research*, 24(2), pp. 53-72. [In Persian]
- Burge, T. (1993). "Content Preservation", *The Philosophical Review*, 102(4), pp. 457-488.
- Coady, C. A. J. (1992). *Testimony: A philosophical Study*, Oxford: Oxford University Press.
- Earman, J. (2000). *Hume's Abject Failure: The Argument against Miracles*, Oxford: Oxford University Press.
- Evans, C. S. (1996). *The Historical Christ and the Jesus of Faith: The Incarnational Narrative as History*, Oxford, UK: Oxford University Press.
- Flew, A., & MacIntyre, A. (Eds.) (1963). "New Essays in Philosophical Theology", pp. 96-99, London: SCM Press.
- Fricker, E. (1995). "Telling and Trusting: Reductionism and Anti-reductionism in the Epistemology of Testimony", *Mind*, 104(414), pp. 393-411.
- Fricker, E. (2006a). *Second-hand Knowledge, Philosophy and Phenomenological Research*, 73(3), pp. 592-618.
- Fricker, E. (2016). "Unreliable Testimony", in: *Goldman and His Critics, Hoboken*, ed. by: B. McLaughlin & H. Kornblith, NJ, USA: John Wiley & Sons, Inc.
- Gettier, E. L. (1963). "Is Justified True Belief Knowledge?", *Analysis*, 23(6), pp. 121-123.
- Goldman, A. I. (1979). "What is Justified Belief?", in: *Justification and Knowledge*, ed. by: G. S. Pappas, pp. 1-23, Dordrecht, Netherlands: Reidel.
- Hick, J. (1989). *An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent*, Yale University Press.
- Al-Hilli, H. b. Y. (1992). *Kashf al-Murad fi Sharh Tajrid al-I'tiqad*, Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islami. [In Persian]
- Hume, D. (1977). *Enquiries concerning Human Understanding and concerning the Principles of Morals*, 3rd edition, ed. by: L. A. Selby-Bigge & P. H. Nidditch, Oxford: Clarendon Press.
- Hume, D. (1993). *An Enquiry concerning Human Understanding*, Indianapolis, IN: Hackett Publishing.
- Lackey, J. (2008). *Learning from Words: Testimony as a Source of Knowledge*, Oxford: Oxford University Press.

- Al-Razi, Fakhr al-Din Muhammad b. 'Umar (1987). *Al-Matalib al-'Aliyah min al-'Ilm al-'Ilahi*, Vols. 7–8, Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi. [In Persian]
- Reid, T. (1983). *Inquiry and Essays*, ed. by: R. E. Beanblossom & K. Lehrer, Hackett Publishing Company.
- Al-Sharif al-Murtada, 'Ali b. al-Husayn (1991). *Al-Dhakhira fi 'Ilm al-Kalam*, ed. by: A. Hussein, Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islami. [In Persian]
- Subhani, J. (1991). *Al-'Ilahiyyat 'ala Huda al-Kitab wa al-Sunnah wa al-'Aql*, Vols. 1–4, 3rd edition, Qom: al-Markaz al-'Alami li al-Dirasat al-Islamiyyah. [In Persian]
- Al-Tusi, Nasir al-Din (1995). *Treatise on Infallibility (Resaleh dar 'Esmah) ,in Panj Resaleh I'tiqadi*, ed. by: R. Jafariyan, Qom: Ketabkhaneh Ayatollah Mar'ashi Najafi. [In Persian]
- Al-Tusi, Nasir al-Din (1985). *Talkhis al-Muhassal* (also known as *Naqd al-Muhassal*), Beirut: Dar al-Adwa'. [In Persian]
- Al-Tusi, Nasir al-Din (1987). *Tajrid al-I'tiqad*, ed. by: H. H. Jalali, Qom: Daftar-e Tablighat-e Islami. [In Persian]
- Al-Tusi, Nasir al-Din (1992). *Qawa'id al-'Aqa'id*, ed. by: A. Hasan Khazem, Beirut: Dar al-Ghurba. [In Persian]
- Wolff, J. (2014). *An Introduction to Moral Philosophy*, New York: W. W. Norton & Company.
- Zagzebski, L. (2017). *Virtues of the Mind: An Inquiry into the Nature of Virtue and the Ethical Foundations of Knowledge*, trans. by: A. Khodaparast, Tehran: Kargadan Publishing. [In Persian]

نقش معجزه و عصمت در حجیت گواهی نبوی: تحلیل معرفت‌شناختی دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی

مرتضی حسین‌زاده*

چکیده

این پژوهش به تحلیل معرفت‌شناختی نقش معجزه و عصمت در تضمین حجیت گواهی نبوی از منظر خواجه نصیرالدین طوسی می‌پردازد. در عصر حاضر که رویکردهای تجربی و عقلانیت علمی غلبه دارد، توجیه باورهای مبتنی بر گواهی دینی با چالش‌های جدی مواجه است. پرسش اصلی مقاله آن است که چگونه می‌توان به گواهی پیامبران درباره امور غیرقابل مشاهده و غیرقابل آزمون اعتماد کرد؟ خواجه نصیر با ارائه نظامی سه‌مرحله‌ای شامل: اثبات مقدمات عقلی وجود خدا، امکان وحی و ضرورت نبوت؛ تصدیق ادعای نبوت از طریق معجزه؛ و پذیرش گواهی بر اساس عصمت، چارچوبی منسجم برای توجیه اعتماد به گواهی نبوی عرضه می‌کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در نظام فکری او، معجزه به‌عنوان دلیل بیرونی (برهان ظاهری) صدق ادعای نبوت را اثبات می‌کند، درحالی‌که عصمت به‌عنوان ضمانت درونی (برهان باطنی) استمرار اعتبار معرفتی گواهی پیامبر را در همه توسعه می‌دهد. این دو مفهوم در تعامل با یکدیگر، نظام معرفتی نسبتاً کاملی برای حجیت گواهی نبوی پدید می‌آورند. تحلیل تطبیقی با معرفت‌شناسی معاصر گواهی نشان می‌دهد که رویکرد خواجه نصیر را می‌توان نوعی کاهش‌گرایی معتدل دانست که با مفاهیمی چون اقتدار معرفتی و قابلیت اعتماد قابل تفسیر است.

کلیدواژه‌ها: گواهی نبوی، معجزه، عصمت، معرفت‌شناسی گواهی، خواجه نصیرالدین طوسی، حجیت معرفتی.

* استادیار فلسفه و کلام اسلامی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران. mhoseinzadeh@znu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۳۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۸

۱. مقدمه

در دنیای امروز، که علم بر پایه تجربه، تکرارپذیری و قابلیت ابطال استوار است، توجیه باورهای دینی با چالش‌های جدی روبه‌رو شده است. علوم تجربی بر مشاهداتی تکیه دارند که می‌توان آنها را بارها تکرار کرد و نتایج مشابهی به دست آورد، اما برخی باورهای دینی بر گواهی‌های تاریخی استوارند که امکان آزمایش مستقیم آنها وجود ندارد. این باورها عمدتاً بر شهادت پیامبران مبتنی است که ادعا می‌کنند با عالم غیب ارتباط دارند. این وضعیت پرسش‌های اساسی را ایجاد می‌کند: چگونه می‌توان به گواهی درباره امری که نه قابل مشاهده است و نه قابل آزمایش، اعتماد کرد؟ چه شرایطی باید فراهم باشد تا بتوان چنین گواهی‌ای را از نظر معرفت‌شناختی معتبر دانست؟

ادعاهای نبوی از جهاتی کاملاً متفاوت و منحصر به فرد هستند:

- نخست اینکه محتوای این ادعاها به امور ماورای طبیعت مربوط می‌شود و از حیطه ادراک حسی معمول ما خارج است؛
- دوم اینکه این ادعاها حقیقتی مطلق و جهان‌شمول را مطرح می‌کنند که برای همه انسان‌ها اعتبار دارد؛
- سوم اینکه پذیرش یا رد این ادعاها پیامدهای عملی و اخلاقی عمیقی در زندگی افراد دارد.

متفکران مسلمان با این پرسش مواجه بوده‌اند که چگونه می‌توان صدق ادعای نبوت را تشخیص داد و بر چه اساسی باید به گفته‌های پیامبر اعتماد کرد. مکاتب کلامی معجزه را نشانه‌ای برای صدق نبوت دانسته‌اند. مکتب امامیه با طرح مفهوم عصمت، چارچوبی جامع‌تر برای توجیه اعتماد به گواهی نبوی ارائه دادند. در میان این متفکران، خواجه نصیرالدین طوسی توانست نظامی منسجم و دقیق برای پاسخ به این چالش بنا کند. او با تسلط بر سنت فلسفی مشائی و کلام امامیه، چارچوبی معرفت‌شناختی ایجاد کرد که در آن معجزه و عصمت به عنوان دو رکن اساسی، حجیت گواهی نبوی را تضمین می‌کنند. این پژوهش در پی پاسخ به پرسش‌های مهمی است که می‌تواند به فهم عمیق‌تر این موضوع کمک کند:

- نخست اینکه چگونه معجزه از منظر معرفت‌شناختی می‌تواند حجیت گواهی نبوی را تضمین کند؟

- دوم اینکه نقش عصمت در رفع شکوک معرفت‌شناختی درباره گواهی نبوی چیست؟

- سوم اینکه رابطه منطقی و معرفتی میان معجزه و عصمت در نظام فکری خواجه نصیر چگونه است؟

- چهارم اینکه چگونه می‌توان دیدگاه خواجه نصیر را با رویکردهای معاصر معرفت‌شناسی گواهی تطبیق داد؟

بررسی نقش معجزه و عصمت در حجیت گواهی نبوی از چند جهت اهمیت دارد. از منظر نظری، این پژوهش می‌تواند به غنی‌سازی مباحث معرفت‌شناسی دینی کمک کند و نشان دهد که سنت فکری اسلامی چگونه به مسائل پیچیده معرفت‌شناختی پاسخ داده است. تحلیل رابطه میان معجزه و عصمت، بینش تازه‌ای درباره ساختار توجیه معرفتی در گواهی‌های دینی ارائه می‌دهد. دیدگاه خواجه نصیر می‌تواند پلی میان معرفت‌شناسی سنتی اسلامی و مباحث معاصر باشد.

برای فهم بهتر این موضوع، باید به چارچوب نظری معرفت‌شناسی گواهی توجه کرد. این شاخه از معرفت‌شناسی به تحلیل شرایط و حدود توجیه اعتماد به گواهی دیگران می‌پردازد. واقعیت این است که بخش عظیمی از دانش بشری از طریق اعتماد به گواهی دیگران حاصل می‌شود. در این زمینه دو رویکرد اصلی شکل گرفته است: رویکرد کاهش‌گرایانه، معتقد است که اعتماد به گواهی باید بر اساس شواهد مستقل توجیه شود. در مقابل، رویکرد غیرکاهش‌گرایانه معتقد است که گواهی منبع مستقل معرفت است و اعتماد به آن به‌طور پیش‌فرض موجه است. در حوزه گواهی دینی، این مباحث پیچیدگی بیشتری می‌یابند، زیرا گواهی‌های دینی دارای ویژگی‌های منحصر به فردی هستند، از جمله محتوای فراطبیعی، ادعای عصمت، جامعیت و تعهدآور بودن آنها.

خواجه نصیرالدین طوسی یکی از برجسته‌ترین متفکران جهان اسلام است که نقش بی‌بدیلی در تلفیق میراث فلسفی و کلامی اسلامی ایفا کرده است. در آثار خود، رابطه عقل و وحی را تبیین کرده و معتقد است که عقل و وحی مکمل یکدیگرند و به‌عنوان حجت درونی، پایه‌ای برای پذیرش وحی به‌عنوان حجت بیرونی محسوب می‌شوند. از نظر او، عقل چیزی است که خداوند در انسان قرار داده است تا حق را از باطل تمیز دهد و این عقل است که ضرورت نبوت را درک می‌کند.

در مباحث معاصر معرفت‌شناسی گواهی، آثار شاخصی همچون کتاب *گواهی: مطالعه‌ای*

فلسفی اثر کودی (۱۹۹۲) جایگاه ویژه‌ای دارد. کودی در این اثر با نقد رویکردهای سنتی و دفاع از دیدگاه غیرکاهش‌گرایانه، گواهی را منبعی مستقل از معرفت می‌داند که پذیرش آن در بسیاری از حوزه‌های شناخت انسانی ضروری است. در ادامه این بحث، لاکي (۲۰۰۸) در کتاب *آموختن از گفتار: گواهی به‌مثابه منبع معرفت*، با طرح نظریه‌ای تلفیقی، تلاش کرده است نقاط ضعف هر دو رویکرد کاهش‌گرایانه و غیرکاهش‌گرایانه را برطرف سازد و بر نقش «شرایط زمینه‌ای» و ویژگی‌های گواه در اعتبار معرفتی گواهی تأکید کند. همچنین، فریکر در مقاله مشهور خود با تحلیل مفهومی و نقد هر دو موضع، شرایطی را برمی‌شمارد که بر اساس آن، اعتماد به گواهی نیازمند پشتوانه شواهد مستقل است (Fricker, 1995: 394). شایان ذکر است که ظهور معرفت‌شناسی گواهی در فلسفه معاصر، واکنشی به انحصارگرایی قرینه‌گرایانه بوده است؛ قرینه‌گرایی سنتی معتقد بود که هر باوری تنها در صورتی موجه است که فاعل شناسا شواهد مستقل و کافی برای آن در اختیار داشته باشد. اما معرفت‌شناسان گواهی نشان دادند که بخش عظیمی از معرفت بشری، از جمله باورهای تاریخی، جغرافیایی و حتی علمی، بر پایه اعتماد به گفته دیگران شکل می‌گیرد، بدون آنکه فاعل شناسا همواره شواهد مستقلی برای صدق آنها داشته باشد. این چرخش، زمینه را برای بازنگری در شرایط توجیه معرفتی و پذیرش گواهی به‌عنوان منبعی مستقل یا نیمه‌مستقل فراهم ساخت (Coady, 1992: 25; Lackey, 2008: 45).

در ادبیات فارسی نیز پژوهش‌های ارزشمندی در این زمینه صورت گرفته است. آیت‌اللهی در مقاله‌ای با عنوان «موجه بودن باور متداول به خداوند بر اساس معرفت‌شناسی مبتنی بر شنیده‌های اطمینان‌یافته» نشان می‌دهد که چگونه می‌توان با تکیه بر مفهوم «شنیده‌های اطمینان‌یافته»، باورهای دینی متداول را بدون نیاز به شواهد مستقل توجیه کرد. او استدلال می‌کند که اگر زنجیره گواهی از منابع قابل اعتماد تشکیل شده باشد و شنونده دلیلی بر کذب یا عدم صلاحیت گواه نداشته باشد، باور حاصل از آن موجه خواهد بود (آیت‌اللهی، ۱۳۹۹: ۲۳۶-۲۳۸). این رویکرد، راه‌حلی برون‌گرایانه برای توجیه باورهای دینی مبتنی بر گواهی ارائه می‌دهد که با دغدغه‌های این پژوهش همسو است.

با وجود پژوهش‌های متعدد در سنت اسلامی، تاکنون مطالعه‌ای جامع که به‌طور خاص به تحلیل معرفت‌شناختی رابطه متقابل معجزه و عصمت در حجیت گواهی نبوی از منظر خواجه نصیر پردازد، انجام نشده است. پژوهش‌های پیشین یا به تحلیل توصیفی دیدگاه خواجه نصیر در مورد معرفت‌شناسی پرداخته‌اند یا به بررسی جداگانه معجزه یا عصمت

بسنده کرده‌اند. این پژوهش در پی پر کردن این خلأ است و به‌ویژه بر چگونگی تکمیل متقابل معجزه و عصمت در ایجاد نظام معرفتی منسجم برای حجیت گواهی نبوی تمرکز دارد.

۲. معرفت‌شناسی گواهی

۲-۱ جایگاه معرفت‌شناسی گواهی در معرفت‌شناسی معاصر

معرفت‌شناسی گواهی یکی از شاخه‌های مهم معرفت‌شناسی معاصر است که از اواخر قرن بیستم توجه ویژه‌ای به آن معطوف شده است. این شاخه در واکنش به محدودیت‌های قرینه‌گرایی سنتی شکل گرفت. قرینه‌گرایی بر این اصل استوار بود که توجیه هر باوری منوط به داشتن شواهد و قرائن مستقل توسط خود فاعل شناساست. اما این دیدگاه با واقعیت زندگی معرفتی انسان سازگار نبود؛ زیرا بخش اعظم دانش ما، از اطلاعات تاریخی و جغرافیایی گرفته تا بسیاری از یافته‌های علمی، نه از طریق تجربه مستقیم، بلکه از طریق اعتماد به گواهی دیگران حاصل می‌شود. معرفت‌شناسی گواهی با به رسمیت شناختن این واقعیت، تلاش می‌کند شرایطی را تبیین کند که تحت آن، اعتماد به گواهی دیگران از نظر معرفتی موجه باشد (Lackey, 2008: 42).

یکی از مباحث مهم معرفت‌شناسی مسأله حجیت است. حجیت در این حوزه به معنای توجیه معرفتی است؛ یعنی آن دسته از شرایطی که باید فراهم باشد تا بتوانیم یک باور را به‌عنوان معرفت بپذیریم.

در معرفت‌شناسی معاصر، سه شرط برای معرفت مطرح شده است:

- نخست، فرد باید به گزاره‌ای باور داشته باشد؛

- دوم، آن گزاره باید صادق باشد؛

- سوم، این باور باید به‌گونه‌ای مناسب توجیه شده باشد.

ادپوند گتیه در مقاله‌ای تأثیرگذار نشان داد که این سه شرط برای تعریف معرفت کافی نیستند و شرایط اضافی تری لازم است. پس از آن، مباحث گسترده‌ای درباره ضمانت، قابلیت اعتماد و فضایل معرفتی آغاز شد (Gettier, 1963).

در حوزه گواهی، حجیت بدین معناست که پذیرش گواهی، توجیه معرفتی کافی برای باور را فراهم می‌آورد. پرسش اصلی این است که چه شرایطی باید برآورده شود تا اعتماد

به گواهی دیگران از نظر معرفتی موجه باشد؟

گواهی، در ساده‌ترین تعریف، انتقال آگاهانه اطلاعات از یک فرد به دیگری از طریق گفتار، نوشتار یا سایر شکل‌های ارتباطی است. کودی آن را «اظهاری که با قصد انتقال اطلاعات یا باور به دیگری صورت می‌گیرد» تعریف می‌کند (Coady, 1992: 25). این تأکید بر عنصر «قصد» سبب می‌شود که گواهی از انتقال‌های اتفاقی یا غیرعمدی اطلاعات متمایز گردد.

ولف بر اهمیت این پدیده تأکید کرده و یادآور می‌شود که بیش از ۹۰ درصد دانش انسانی از طریق گواهی دیگران شکل می‌گیرد؛ آماری که نشان‌دهنده وابستگی گسترده زندگی معرفتی ما به اعتماد اجتماعی است (Wolff, 2014: 231).

۲-۲ رویکردهای اصلی در معرفت‌شناسی گواهی

در ادبیات فلسفی این حوزه، دو رویکرد اصلی در زمینه چگونگی توجیه اعتماد به گواهی پدید آمده است: کاهش‌گرایی و غیرکاهش‌گرایی.

– **رویکرد کاهش‌گرایانه**، که ریشه در آثار هیوم دارد، معتقد است پذیرش گواهی باید مبتنی بر شواهد مستقل و قابل‌اتکا باشد (Hume, 1977: 75). بر اساس این دیدگاه، گواهی به‌خودی‌خود منبع مستقلی برای توجیه نیست، بلکه اعتبار آن باید به منابع دیگر معرفتی مانند تجربه، استقرا یا استدلال فروکاسته شود. به بیان دیگر، شنونده تنها زمانی مجاز به پذیرش گواهی است که شواهد مستقلی دال بر صداقت و صلاحیت گواه در اختیار داشته باشد (Fricker, 1995: 396).

– **در مقابل، غیرکاهش‌گرایی**، که بنیان آن توسط توماس رید گذاشته شد (Reid, 1983: 94)، گواهی را یک منبع مستقل معرفت می‌داند و اعتماد به آن را به‌صورت پیش‌فرض موجه تلقی می‌کند. رید دو اصل بنیادین – «اصل اعتماد» و «اصل صداقت» – را مطرح کرد که شالوده این رویکرد به‌شمار می‌روند. برج (Burge, 1995: 282) با ارائه «اصل پذیرش» این دیدگاه را گسترش داد و بر این نکته تأکید کرد که ما مجاز به پذیرش گواهی هستیم مگر اینکه دلیلی معتبر برای رد آن وجود داشته باشد. این رویکرد، گواهی را همچون ادراک حسی یا حافظه، منبعی پایه و مستقل برای معرفت تلقی می‌کند که نیازی به توجیه از طریق منابع دیگر ندارد (Coady, 1992: 49).

افزون‌براین دو رویکرد اصلی، برخی فیلسوفان مواضع میانه یا تلفیقی اتخاذ کرده‌اند. لاکِی با نقد هر دو دیدگاه، نظریه‌ای ارائه می‌دهد که در آن، هم شرایط مربوط به گواه (مانند صداقت و صلاحیت) و هم شرایط مربوط به شنونده (مانند نبود قرائن مخالف) برای توجیه گواهی لازم‌اند. این رویکرد تلفیقی، تلاشی برای حفظ نقاط قوت هر دو دیدگاه و رفع نقاط ضعف آنهاست (Lackey, 2008: 69).

۲-۳ شرایط حجیت گواهی

بر اساس مباحث معرفت‌شناسی معاصر، حجیت گواهی به شرایط مشخصی وابسته است:

- نخست، صداقت گواه ضروری است؛ یعنی گواه باید صادقانه آنچه را می‌داند بیان کند و قصد فریب نداشته باشد.
- دوم، صلاحیت گواه اهمیت دارد؛ گواه باید دارای توانایی و دانش کافی در موضوع گواهی باشد.
- سوم، دسترسی معرفتی لازم است؛ گواه باید به‌نحوی مناسب به اطلاعات دسترسی داشته باشد.
- چهارم، عدم موانع مهم است؛ نباید شواهد یا قرائنی وجود داشته باشد که اعتبار گواهی را تضعیف کند.
- پنجم، شرایط زمینه‌ای مناسب باید فراهم باشد؛ بستر اجتماعی و فرهنگی باید به‌گونه‌ای باشد که امکان اعتماد را فراهم آورد (Fricker, 2016: 116).

این شرایط در حوزه گواهی دینی پیچیدگی بیشتری می‌یابند و چالش‌های خاص خود را دارند که در بخش بعدی به آنها خواهیم پرداخت.

۲-۴ ویژگی‌های خاص گواهی دینی

گواهی دینی دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است که آن را از سایر انواع گواهی متمایز می‌سازد و ارزیابی آن را با چالش‌های خاصی روبه‌رو می‌کند. در ادبیات معاصر معرفت‌شناسی گواهی، به‌ویژه در سنت غربی، گواهی دینی عمدتاً ذیل همان چارچوب عمومی گواهی بررسی می‌شود.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های گواهی‌های دینی، محتوای فراتجربی آنهاست. این گواهی‌ها غالباً به حقایق غیبی و ماورایی اشاره دارند که خارج از دسترس حس و تجربه معمول انسانی قرار دارند. آلستون این ویژگی را «فراتجربی بودن» نامیده و استدلال می‌کند که این امر ارزیابی گواهی دینی را با معیارهای معمول دشوار می‌سازد (Alston, 1991: 255). در کلام اسلامی، وحی به‌عنوان اصلی‌ترین منبع گواهی دینی، مربوط به امور غیبی و فرامادی است که از طریق ارتباط مستقیم الهی با پیامبر صورت می‌گیرد. این ارتباط، بنابر تعریف متکلمان مسلمان، نه از طریق حواس ظاهری و نه از طریق استدلال عقلی صرف، بلکه از طریق «الهام الهی» یا «القای مستقیم» به نفس پیامبر رخ می‌دهد (الطوسی، ۱۴۰۷: ۳۴۲). از این رو، محتوای وحی شامل حقایقی است که نه تنها قابل آزمون تجربی نیستند، بلکه ماهیتاً فراتر از قلمرو تجربه بشری قرار دارند.

ادعای عصمت، ویژگی مهم دیگر گواهی پیامبران است. این ادعا به‌معنای عدم امکان خطا در دریافت و انتقال پیام الهی است. در کلام اسلامی، عصمت پیامبر به‌عنوان یکی از اصول بنیادین نبوت مطرح شده و متکلمان مسلمان بر عصمت مطلق پیامبر، به‌ویژه در دو مرحله کلیدی دریافت وحی و ابلاغ وحی، تأکید دارند (همان: ۳۵۰؛ الحلّی، ۱۴۱۳: ۱۰۲). عصمت در دریافت وحی بدین معناست که پیامبر در مرحله تلقی پیام الهی، هیچ‌گونه خطا، سهو، نسیان یا تحریفی در فهم و ضبط آن ندارد؛ زیرا وحی از سوی خداوند به‌نحو قطعی و بدون واسطه مادی به نفس پیامبر القا می‌شود و این القا به‌گونه‌ای است که هیچ شائبه‌ای از خطا یا التباس در آن راه ندارد (سبحانی، ۱۴۱۲: ج ۱۵۳/۳). عصمت در ابلاغ وحی نیز به این معناست که پیامبر در انتقال پیام الهی به مردم، نه تنها از تحریف عمدی مصون است، بلکه از هرگونه اشتباه غیرعمدی، فراموشی یا کم‌وکاست نیز به‌طور کامل محفوظ می‌ماند (شریف مرتضی، ۱۴۱۱: ۳۳۸). بنابراین، عصمت نه صرفاً یک ویژگی اخلاقی، بلکه ضرورتی معرفت‌شناختی برای تضمین اعتبار گواهی نبوی تلقی می‌شود؛ به این معنا که بدون عصمت، امکان اطمینان به صحت محتوای وحی و در نتیجه، توجیه عقلانی پذیرش آن از میان می‌رود (الحلّی، ۱۴۱۳: ۳۴۷).

سرانجام، بُعد تعهدآور گواهی دینی آن را از گواهی‌های معمولی متمایز می‌سازد. گواهی دینی صرفاً اطلاع‌رسانی نیست، بلکه واجد بُعد تعهدآور است. ایوانز استدلال می‌کند که پذیرش گواهی دینی مستلزم تعهد عملی و تغییر در نحوه زندگی است؛ به‌گونه‌ای که نمی‌توان گواهی دینی را پذیرفت و درعین حال، زندگی را همان‌گونه که پیش از آن بوده

ادامه داد (Evans, 1996: 190). در کلام اسلامی، این بُعد تعهدآور به‌طور مستقیم با مفهوم «تکلیف» پیوند می‌یابد. تکلیف، به‌معنای الزام الهی به انجام یا ترک فعلی است که بر اساس وحی و گواهی نبوی بر مکلف واجب می‌شود (الطوسی، ۱۴۰۷، ق: ۴۲۰-۴۲۵؛ الحلی، ۱۴۱۳، ق: ۲۳۵-۲۴۰). متکلمان مسلمان تأکید می‌کنند که پذیرش گواهی نبوی نه تنها به‌معنای تصدیق صرف محتوای آن است، بلکه مستلزم التزام عملی به احکام و دستورات الهی است که از طریق پیامبر ابلاغ شده‌اند. به بیان دیگر، ایمان به نبوت بدون قبول تکلیف و عمل به آن، ایمانی ناقص و غیرمعتبر تلقی می‌شود (الرازی، ۱۴۰۷، ق: ج ۸/۹۵-۱۰۲).

۲-۵ چالش‌های معرفت‌شناختی گواهی دینی

گواهی دینی با چالش‌های معرفت‌شناختی جدی روبه‌روست که پاسخ به آنها برای توجیه اعتبار باورهای دینی ضروری است. بخشی از این چالش‌ها در ادبیات معرفت‌شناسی گواهی به‌طور عام مطرح شده‌اند؛ از جمله مشکل وابستگی معرفتی، که در آن شنونده بدون دسترسی مستقیم به واقعیت، صرفاً بر اساس سخن دیگری باید باور کند (Fricker, 1995: 393-409). همچنین، ارزیابی صداقت و صلاحیت گواه چالش اساسی دیگری است؛ زیرا چگونگی اطمینان از صدق و توانایی گواه دینی، به‌ویژه در غیاب شواهد مستقل، پرسش‌برانگیز می‌نماید (Coady, 1992: 42-47; Lackey, 2008: 48-72).

علاوه بر چالش‌های عمومی، گواهی دینی با مسائل خاصی نیز مواجه است که آن را از سایر انواع گواهی متمایز می‌سازد. تنوع دینی و وجود ادعاهای متعارض در ادیان مختلف، پرسش از اعتبار یک گواهی دینی خاص را به‌شدت مطرح می‌کند (Hick, 1989: 242). آیت‌اللهی، در پاسخ به این چالش، با بهره‌گیری از امکانات برون‌گرایی معرفت‌شناختی استدلال می‌کند که تنوع ادیان لزوماً ناقض موجه بودن باور دینی نیست؛ زیرا در رویکرد برون‌گرایانه، توجیه باور به فرآیندهای قابل اعتماد تولید باور بستگی دارد، نه به توانایی فاعل شناسا در رد همه دیدگاه‌های رقیب. بر این اساس، اگر فرآیند شکل‌گیری باور دینی - از جمله از طریق گواهی معتبر - قابل اعتماد باشد، صرف وجود ادیان دیگر با ادعاهای متفاوت، موجه بودن آن باور را نفی نمی‌کند (آیت‌اللهی، ۱۴۰۱: ۶۵).

از سوی دیگر، غیرقابل آزمون بودن بسیاری از آموزه‌های دینی، امکان تأیید تجربی آنها را سلب کرده و توجیه عقلانی پذیرش آنها را دشوار می‌سازد (Flew, 1955: 96). این

ویژگی‌ها، گواهی دینی را در موقعیتی قرار می‌دهند که نمی‌توان از روش‌های معمول ارزیابی گواهی در حوزه‌های تجربی بهره برد.

یکی از چالش‌های بنیادین‌تر، مسئله دور منطقی است که ارزیابی گواهی دینی را با آن مواجه می‌سازد: برای اثبات اعتبار گواهی نبوی، معمولاً به معجزه استناد می‌شود، اما خود معجزه از طریق همان گواهی نبوی گزارش شده است (Hume, 2000: 109-131). اما باید توجه داشت که این اشکال هیوم مبتنی بر پیش‌فرض‌های خاصی است که قابل مناقشه‌اند (Earman, 2000: 24). نخست، هیوم فرض می‌گیرد که تنها راه اطلاع از معجزه، گزارش‌های نقلی است، درحالی‌که در بسیاری از موارد، معجزات در حضور شاهدان عینی متعدد رخ داده و از طریق تواتر نقل شده‌اند؛ دوم، استدلال هیوم خود دچار نوعی دور است؛ زیرا او برای رد معجزات به «تجربه یکنواخت» استناد می‌کند، درحالی‌که همین تجربه یکنواخت، خود از طریق گواهی‌های متعدد به‌دست آمده است؛ سوم، در نظام فکری خواجه نصیر، معجزه تنها یکی از ارکان اثبات نبوت است و در کنار مقدمات عقلی پیشین (اثبات وجود خدا، امکان وحی، ضرورت نبوت) و قرائن دیگر (سیره پیامبر، محتوای دعوت) قرار می‌گیرد. بنابراین، ساختار استدلال دوری نیست، بلکه مجموعه‌ای از قرائن متقارب است که یکدیگر را تقویت می‌کنند.

این دور، امکان توجیه مستقل را به چالش می‌کشد و ضرورت ارائه چارچوبی محکم و منسجم برای توجیه معرفتی گواهی دینی را آشکار می‌سازد؛ چارچوبی که بتواند این چالش‌ها را به‌طور جامع و سازگار پاسخ دهد.

۳. نظریه نبوت و نقش معجزه در دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی

خواجه نصیر با استدلال‌های عقلی متعدد، ضرورت بعثت پیامبران را اثبات می‌کند. او بر این باور است که خداوند به‌دلیل لطف الهی، برای هدایت انسان‌ها پیامبرانی را برمی‌انگیزد (طوسی، ۱۴۰۵ ق: ۳۴۸). این استدلال بر این مبنا استوار است که خداوند حکیم است و لطف او اقتضا می‌کند که انسان‌ها را در رسیدن به کمال یاری دهد.

خواجه نصیرالدین طوسی در بحث نبوت، با استدلال‌های عقلی متعدد، ضرورت بعثت پیامبران را اثبات می‌کند. او بر این باور است که خداوند به‌دلیل لطف الهی، برای هدایت انسان‌ها پیامبرانی را برمی‌انگیزد؛ زیرا خداوند حکیم است و لطف او اقتضا می‌کند که

انسان‌ها را در رسیدن به کمال یاری دهد (الطوسی، ۱۴۰۵: ۳۴۸). در شرح اشارات ابن‌سینا، طوسی استدلال می‌کند که نوع انسان نیازمند اجتماع است و اجتماع بدون قانون ممکن نیست، و قانون بدون واضع قانونی که از سوی خداوند مبعوث شده باشد، کامل نخواهد بود (الطوسی، ۱۴۰۵: ۳۶۳). این استدلال بر سه مقدمه استوار است:

۱. ضرورت اجتماع برای انسان؛

۲. ضرورت قانون برای نظم اجتماعی؛

۳. و ضرورت قانون‌گذار الهی برای وضع قانون کامل.

خواجه نصیر همچنین استدلال می‌کند که عقل انسانی به‌تنهایی قادر به درک همه حقایق، به‌ویژه جزئیات احکام و معاد، نیست. او معتقد است که عقول بشری از درک همه مصالح و مفاسد ناتوان‌اند؛ از این رو، نیازمند هدایت الهی هستند (الحلی، ۱۴۱۳ ق: ۳۴۷). این استدلال معرفت‌شناختی نشان می‌دهد که نبوت نه تنها از نظر اجتماعی و اخلاقی، بلکه از نظر معرفتی نیز ضروری است.

۳-۱ تعریف معجزه و شرایط آن

طوسی در تعریف معجزه می‌نویسد: «معجزه امری است خارق‌العاده، همراه با تحدی، بدون امکان معارضه، و موافق با ادعا» (الطوسی، ۱۴۱۳ ق: ۷۲). این تعریف چهار رکن اساسی معجزه را مشخص می‌کند که هر یک نقش معرفت‌شناختی خاصی دارند. نخست آنکه معجزه باید فراتر از توان بشری و قوانین طبیعی معمول باشد. این ویژگی از نظر معرفت‌شناختی اهمیت دارد، زیرا نشان می‌دهد که عاملی فوق‌بشری در کار است. خواجه نصیر توضیح می‌دهد که این خرق عادت باید به‌گونه‌ای آشکار باشد که احتمال سحر، شعبده یا مهارت ویژه را منتفی کند و میان «خارق‌العاده مطلق» - که هیچ انسانی قادر به آن نیست - و «خارق‌العاده نسبی» - که برای عموم مردم غیرممکن می‌نماید - تفکیک می‌کند و معجزه را از سنخ نخست می‌داند (الحلی، ۱۴۱۳ ق: ۳۵۱).

شرط دیگر آن است که معجزه همراه با دعوت دیگران به آوردن مثل آن باشد. این شرط از نظر معرفت‌شناختی نشان می‌دهد که مدعی نبوت از صدق ادعای خود اطمینان کامل دارد. طوسی تصریح می‌کند که «تحدی» دلالت بر اطمینان کامل به صدق ادعا دارد (الطوسی، ۱۴۱۳ ق: ۷۱). این تحدی باید علنی و عمومی باشد تا امکان آزمون و ارزیابی

برای همگان فراهم شود و بدین سان، معجزه از کرامت و سایر امور خارق العاده متمایز گردد. افزون بر این، دیگران نباید قادر به آوردن معجزه‌ای مشابه باشند؛ این ویژگی تضمین می‌کند که معجزه منحصر به پیامبر است و تأیید ویژه الهی را نشان می‌دهد. اگر دیگران بتوانند نظیر آن را بیاورند، معجزه دیگر نمی‌تواند نشانه‌ای قاطع بر تأیید الهی باشد. همچنین، معجزه باید در تأیید ادعای پیامبر واقع شود؛ به گونه‌ای که میان ادعا و نشانه، رابطه‌ای معنادار و متناسب برقرار باشد. خواجه نصیر مثال می‌آورد که اگر کسی ادعای نبوت کند و بگوید نشانه صدق من حرکت این کوه است، اما کوه دیگری حرکت کند، این رویداد معجزه به‌شمار نمی‌آید؛ زیرا مطابق با ادعای او نیست (الحلی، ۱۴۱۳ ق: ۳۵۰). به بیان دیگر، معجزه باید دقیقاً مطابق با ادعا رخ دهد؛ حتی اگر رخدادی خارق العاده به وقوع بپیوندد، در صورت عدم انطباق با ادعای نبی، عنوان معجزه بر آن صادق نخواهد بود.

۲-۳ کارکرد معرفت‌شناختی معجزه

از نظر خواجه نصیر، معجزه از حیث معرفت‌شناختی نقش «تصدیق بیرونی» دارد؛ یعنی معجزه به‌منزله گواهی خداوند بر صدق پیامبر است و دلیلی مستقل از ادعای خود پیامبر برای تأیید او به‌شمار می‌آید (الطوسی، ۱۴۰۵ ق: ۳۵۰؛ الحلی، ۱۴۱۳ ق: ۳۵۰). پرسش این است که از منظر معرفت‌شناختی، معجزه چگونه از یک رویداد فیزیکی به «دلیل معرفتی» تبدیل می‌شود؟ خواجه نصیر این سازوکار را در چند مرحله تبیین می‌کند: نخست، معجزه باید به‌طور حسی یا از طریق گواهی قابل اعتماد ادراک شود؛ سپس از سحر، شعبده و سایر امور خارق العاده تمیز داده شود. پس از تشخیص اینکه رویداد یادشده معجزه است، عقل استنتاج می‌کند که چنین امر خارق العاده‌ای تنها می‌تواند از جانب خداوند صادر شده باشد. با توجه به اینکه معجزه در تأیید ادعای نبوت ظاهر شده است، نتیجه گرفته می‌شود که خداوند این ادعا را تصدیق کرده است؛ بنابراین، ادعای نبوت صادق است و باید به گواهی پیامبر اعتماد کرد. از نظر خواجه نصیر، معجزه هم شرط ضروری و هم شرط کافی برای اثبات صدق نبوت است؛ بدون معجزه، راهی برای تمییز پیامبر صادق از مدعی دروغین نبوت وجود ندارد. او می‌نویسد: «اگر معجزه‌ای به دست شخصی ظاهر شود، او یا ادعای نبوت می‌کند یا نمی‌کند. اگر ادعای نبوت کند، به صدق او آگاه می‌شویم؛ زیرا آشکار کردن معجزه توسط خداوند به دست دروغ‌گو، از نظر عقل قبیح است. اگر ادعای نبوت نکند،

حکم به پیامبری او نخواهد شد. پس معجزه در آغاز، مستقیماً بر نبوت دلالت نمی‌کند، بلکه بر صدق ادعا دلالت دارد؛ پس اگر آن ادعا مشتمل بر نبوت باشد، معجزه بر تصدیق مدعی در ادعایش دلالت می‌کند و این دلالت، مستلزم اثبات نبوت است» (الحلی، ۱۴۱۳ق: ۳۵۲). بدین ترتیب، وقتی معجزه با شرایط چهارگانه‌اش احراز شد، دیگر دلیلی افزون بر آن برای اثبات صدق نبوت لازم نخواهد بود.

در نگاه نخست ممکن است این پرسش پدید آید که چرا خواجه نصیر در *تجرید الاعتقاد* ابتدا به بحث عصمت پرداخته و سپس به معجزه، در حالی که به نظر می‌رسد باید نخست نبوت شخص معین با معجزه اثبات شود و آنگاه عصمت او استنتاج گردد. پاسخ آن است که خواجه نصیر در این ترتیب، میان دو سطح بحث تمایز می‌نهد: سطح نخست، تحلیل مفهومی نبوت و بیان شرایط ضروری آن است که در قالب قضیه شرطیه عرضه می‌شود («اگر کسی نبی باشد، باید معصوم باشد»). این سطح نیازی به اثبات نبوت فرد خاص ندارد و صرفاً به تبیین ماهیت و لوازم نبوت می‌پردازد. سطح دوم، اثبات نبوت شخص معین از طریق معجزه و استنتاج عصمت او بر اساس همان قضیه شرطیه است. این ترتیب از نظر منطقی موجه است؛ زیرا ابتدا باید مفهوم نبوت و شرایط آن (از جمله عصمت) روشن شود تا بتوان معجزه را به‌عنوان ابزار اثبات چنین نبوت معصومی به‌کار گرفت. به بیان دیگر، خواجه نصیر در بحث عصمت به «اولویت منطقی» (اینکه عصمت چیست و چرا شرط نبوت است) توجه دارد، و در بحث معجزه به «اولویت معرفتی» (اینکه چگونه نبوت را در مقام اثبات می‌توان نشان داد). این تفکیک میان تحلیل مفهومی و روش اثبات، از ظرافت‌های روش‌شناختی کلام اسلامی است که در آثار خواجه نصیر به‌خوبی رعایت شده است.

۳-۳ نقش عصمت در دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی

خواجه نصیر عصمت را چنین تعریف می‌کند: «عصمت، لطفی است که خداوند به مکلف عنایت می‌کند، به‌گونه‌ای که او انگیزه‌ای برای ترک طاعت و ارتکاب معصیت ندارد، در حالی که قدرت بر آن را دارد» (الطوسی، ۱۳۷۴: ۵۵۵؛ الطوسی، ۱۴۱۳ق: ۷۲). این تعریف چند نکته مهم را دربردارد: نخست آنکه عصمت بر انگیزه‌ها و گرایش‌های درونی اثر می‌گذارد، نه بر قدرت و توانایی؛ دوم آنکه عصمت با اختیار انسان منافات ندارد، زیرا

توانایی بر گناه باقی است، اما داعی بر انجام آن از میان می‌رود. بدین ترتیب، عصمت در نگاه خواجه نصیر، نه سلب اختیار، بلکه تعمیق هدایت الهی در سطح درونی فاعل مختار است و همین امر، نقش محوری آن را در تضمین اعتبار معرفت‌شناختی گواهی نبوی توضیح می‌دهد.

این تعریف، پاسخی به اشکال معروف است که اگر پیامبر قدرت بر گناه نداشته باشد، عصمت او فضیلتی محسوب نمی‌شود. خواجه نصیر نشان می‌دهد که عصمت عدم قدرت نیست، بلکه عدم انگیزه است.

از منظر معرفت‌شناسی معاصر، می‌توان عصمت را نوعی قابلیت اعتماد کامل تلقی کرد. گولدمن (Goldman, 1979: 18) استدلال می‌کند که یک فرایند شناختی زمانی معرفت تولید می‌کند که به‌طور قابل اعتماد به باورهای صادق منجر شود. عصمت پیامبر در سه حوزه می‌تواند به‌عنوان قابلیت اعتماد صددرصدی در این فرایندها تفسیر شود. زاگزیسکی (Zagzebsky, 2017: 413) مفهوم اقتدار معرفتی را مطرح می‌کند و استدلال می‌کند که وقتی کسی در حوزه‌ای دارای صلاحیت و صداقت کامل باشد، می‌توانیم به او اقتدار معرفتی بدهیم. عصمت پیامبر می‌تواند به‌عنوان بالاترین مرتبه اقتدار معرفتی در حوزه دین تفسیر شود.

۳-۴ نظام سه‌مرحله‌ای توجیه گواهی نبوی

تحلیل دقیق آثار خواجه نصیر نشان می‌دهد که او رویکردی نظام‌مند و مرحله‌ای به گواهی نبوی اتخاذ کرده است. در مرحله اول، باید وجود خدا، امکان وحی و ضرورت نبوت به‌صورت عقلی اثبات شود (الطوسی، ۱۴۰۷: ۱۸۹). خواجه نصیر معتقد است که پیش از پذیرش هر گواهی دینی، باید زیرساخت‌های عقلی آن فراهم شود. سخن پیامبر پذیرفته نمی‌شود مگر پس از اثبات امکان نبوت از راه عقل (الطوسی، ۱۴۰۷: ۱۸۹).

در مرحله دوم، پس از اثبات امکان و ضرورت نبوت، از طریق معجزه و قرائن دیگر، صدق ادعای پیامبر خاص ثابت می‌شود. خواجه نصیر معجزه را «برهان صدق» می‌نامد و آن را به‌منزله این گفتار خداوند می‌داند: «بنده‌ام در آنچه از جانب من می‌رساند راست می‌گوید» (الطوسی، ۱۴۰۷: ۱۸۹). علاوه بر معجزه، خواجه نصیر به قرائن دیگری نیز اشاره می‌کند: سیره و اخلاق پیامبر، محتوای دعوت، تأثیر اجتماعی و پیش‌گویی‌های صادقه. در

تحلیل این معیارها، نشان می‌دهد که خواجه نصیر به دنبال ایجاد چارچوبی عقلانی برای ارزیابی ادعاهای فوق‌طبیعی است.

در مرحله سوم، پس از اثبات صدق ادعای پیامبر، عصمت او باید تأیید شود تا گواهی او در همه امور دینی حجت باشد (وقتی نبوت پیامبر با معجزه ثابت شد و عصمت او با دلیل اثبات گردید، واجب است او را در همه اخبار دینی تصدیق کنیم. خواجه نصیر با این نظام سه‌مرحله‌ای، راهی عقلانی برای پذیرش باورهای دینی ارائه می‌دهد که نه تقلیدی است و نه شکاکانه، بلکه مبتنی بر استدلال منطقی و پذیرش اقتدار معرفتی اثبات‌شده است.

۴. بحث و بررسی

دیدگاه طوسی بر پایه استدلال‌های عقلی محکم استوار است و از انسجام منطقی بالایی برخوردار است. او، برخلاف بسیاری از متکلمان که به استدلال‌های جدلی بسنده می‌کردند، از روش برهانی استفاده کرده که به دیدگاه او اعتبار فلسفی بیشتری بخشیده است. این انسجام باعث شده که دیدگاه او در برابر بسیاری از نقدها مقاوم باشد.

خواجه نصیر به ویژگی‌های خاص پیامبر به‌عنوان گواه معرفتی، نظیر عصمت و صداقت، توجه ویژه‌ای دارد. این توجه نشان می‌دهد که او گواهی دینی را صرفاً مانند گواهی‌های معمولی نمی‌داند، بلکه برای آن جایگاه خاصی قائل است. زاگزبسکی (Zagzebsky, 2017: 413) در بحث از «اقتدار معرفتی» نشان می‌دهد که ویژگی‌های خاص گواه می‌تواند اعتماد به گواهی او را توجیه کند. خواجه نصیر با تأکید بر عصمت، در واقع نوعی «اقتدار معرفتی مطلق» برای پیامبر قائل می‌شود که در معرفت‌شناسی معاصر نیز قابل دفاع است.

رویکرد خواجه نصیر نه عقل‌گرایی افراطی است و نه نقل‌گرایی محض. او با ایجاد توازن میان این دو، راهی میانه ارائه می‌دهد که هم عقل را محفوظ می‌دارد و هم جایگاه وحی را. او توانست پلی میان عقل و وحی بزند که نه عقل را در برابر وحی قرار می‌دهد و نه وحی را بدون پشتوانه عقلی می‌پذیرد. این تعادل در عصر حاضر که از یک‌سو با عقل‌گرایی افراطی و از سوی دیگر با نص‌گرایی دینی مواجه هستیم، اهمیت ویژه‌ای دارد.

خواجه نصیر با ترکیب معجزه و عصمت، چارچوبی قابل دفاع برای توجیه اقتدار معرفتی دینی ارائه می‌دهد. در این چارچوب، معجزه نقش تصدیق الهی دعوی نبوت را برعهده

دارد و عصمت، قابلیت اعتماد کامل پیامبر در دریافت و ابلاغ وحی را تضمین می‌کند. به این ترتیب، می‌توان فهمید که چگونه یک شخص می‌تواند در حوزه دین، از اقتدار معرفتی فراگیر برخوردار باشد؛ اقتداری که پذیرش گواهی او را بدون نیاز به آزمون مستقل هر گزاره، موجه می‌سازد (Audi, 2011: 37).

مفهوم عصمت در دیدگاه خواجه نصیر شباهت زیادی با مفهوم «قابلیت اعتماد» در معرفت‌شناسی معاصر دارد (Goldman, 1979: 14) که در آن یک فرایند شناختی زمانی معرفت تولید می‌کند که به طور قابل اعتماد به باورهای صادق منجر شود. عصمت پیامبر در سه حوزه (دریافت، تبلیغ، عمل) می‌تواند به عنوان قابلیت اعتماد کامل در این فرایندها تفسیر شود. خواجه نصیر در واقع استدلال می‌کند که فرایند دریافت و انتقال وحی توسط پیامبر، فرایندی کاملاً قابل اعتماد است که همواره به باورهای صادق منجر می‌شود.

زاگربسکی (Zagzebsky, 2017: 413) با طرح مفهوم اقتدار معرفتی، استدلال می‌کند که وقتی کسی در حوزه‌ای دارای صلاحیت و صداقت کامل باشد، می‌توانیم به او اقتدار معرفتی بدهیم و بدون نیاز به بررسی مستقل، گفته‌های او را بپذیریم. دیدگاه خواجه نصیر درباره عصمت، همین دیدگاه را دنبال می‌کند. او استدلال می‌کند که وقتی نبوت و عصمت پیامبر اثبات شد، دیگر نیازی به بررسی مستقل هر گزاره‌ای که او بیان می‌کند نیست، زیرا او دارای اقتدار معرفتی مطلق در حوزه دین است.

۵. نتیجه‌گیری

نظام نبوت در اندیشه خواجه نصیرالدین طوسی را می‌توان به مثابه تلاشی آگاهانه برای پاسخ‌گویی عقلانی به چالش‌های معرفت‌شناختی گواهی دینی فهمید. او با طرح یک ساختار سه‌مرحله‌ای - اثبات عقلی امکان و ضرورت نبوت، تصدیق بیرونی ادعای پیامبر از طریق معجزه، و تضمین درونی اعتبار گواهی از راه عصمت - نشان می‌دهد که پذیرش گواهی نبوی نه تقلید صرف است و نه شکاکیت، بلکه بر مبنای استدلال و قرائن عقلانی سامان می‌یابد. در این چارچوب، معجزه صرفاً رخدادی خارق‌العاده نیست، بلکه به منزله «تصدیق الهی» عمل می‌کند و حلقه‌ای اساسی در تبدیل یک ادعای فراتجربی به دلیلی قابل قبول برای عقل است.

در کنار این تصدیق بیرونی، عصمت نقش «تضمین درونی» اعتبار گواهی نبوی را

برعهده دارد. طوسی با تعریف عصمت به‌عنوان لطفی الهی که درعین حفظ اختیار، انگیزه گناه و خطا را از میان می‌برد، پیامبر را فاعلی معرفی می‌کند که در سه حوزه دریافت، حفظ و ابلاغ وحی، دارای «قابلیت اعتماد کامل» است. بر این اساس، عصمت را می‌توان اوج فضایل معرفتی و بالاترین مرتبه «اقتدار معرفتی» در حوزه دین دانست؛ مرتبه‌ای که پس از اثبات نبوت، پذیرش گواهی پیامبر را بدون نیاز به آزمون مستقل هر گزاره، موجه می‌کند.

بدین‌سان، دیدگاه خواجه نصیر نه عقل‌گرایی افراطی است و نه نقل‌گرایی محض؛ او با تأکید بر مقدمات عقلی نبوت و درعین‌حال، تثبیت اقتدار ویژه وحی، پلی میان عقل و وحی می‌سازد. این چارچوب، علاوه‌برآنکه بازخوانی تحلیلی سنت کلامی امامیه را ممکن می‌کند، ظرفیت آن را دارد که در گفت‌وگو با مباحث معاصر معرفت‌شناسی گواهی و دین قرار گیرد. ترکیب معجزه و عصمت در نظام طوسی، الگویی از پیوند «تصدیق بیرونی» و «تضمین درونی» برای توجیه گواهی دینی ارائه می‌دهد که می‌تواند به غنی‌تر شدن بحث‌های امروز درباره وابستگی معرفتی، اعتماد به گواهی و عقلانیت التزام دینی یاری رساند.

منابع

- آیت‌اللهی، حمیدرضا (۱۴۰۰). «موجه بودن باور متداول به خداوند بر اساس معرفت‌شناسی مبتنی بر شنیده‌های اطمینان‌یافته»، پژوهشنامه فلسفه دین (نامه حکمت)، ۱۹(۱)، صص. ۲۲۷-۲۴۶. doi: 10.30497/pr.2021.241376.1691
- آیت‌اللهی، حمیدرضا (۱۴۰۱). «امکانات جدید برون‌گرایی معرفت‌شناختی برای فلسفه دین و مواجهه با چالش تنوع ادیان»، پژوهش‌های فلسفی-کلامی، ۲۴(۲)، صص ۵۳-۷۲. doi: 10.22091/jptr.2022.7873.2681
- الحلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۳ق). کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، قم: مؤسسه النشر الإسلامی.
- الرازی، فخرالدین محمد بن عمر (۱۴۰۷ق). المطالب العالیة من العلم الإلهی، جلد ۷ و ۸، بیروت: دار الکتب العربی.
- زگزبسکی، لیندا (۱۳۹۶). فضایل ذهن: تحقیقی در ماهیت فضاویت و مبانی اخلاقی معرفت، ترجمه: امیرحسین خداپرست، تهران: انتشارات کرگدن.
- سبحانی، جعفر (۱۴۱۲ق). الإلهیات علی هدی کتاب و السنة و العقل، جلد ۱-۴، چاپ سوم، قم: مرکز العالمی للدراسات الإسلامیة.
- الشریف المرتضی، علی بن الحسین (۱۴۱۱ق). الذخیره فی علم الکلام، تحقیق: سید احمد حسینی، قم: مؤسسه النشر الإسلامی.

- الطوسی، خواجه نصیرالدین (۱۳۷۴ش). «رساله در عصمت»، در: *پنج رساله اعتقادی*، به کوشش: رسول جعفریان، قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.
- الطوسی، خواجه نصیرالدین (۱۴۰۵ق). *تلخیص المحصل المعروف بقصد المحصل*، بیروت: دار الأضواء.
- الطوسی، خواجه نصیرالدین (۱۴۰۷ق). *تجربید الاعتقاد*، تحقیق: حسین حسینی جلالی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- الطوسی، خواجه نصیرالدین (۱۴۱۳ق). *قواعد العقائد*، تحقیق و تعلیق: علی حسن خازم، بیروت: دار الفریة.
- Alston, W. P. (1991). *Perceiving God: The epistemology of Religious Experience*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Audi, R. (2011). *Rationality and Religious Commitment*, Oxford: Oxford University Press.
- Burge, T. (1993). "Content Preservation", *The Philosophical Review*, 102(4), pp. 457–488.
- Coady, C. A. J. (1992). *Testimony: A philosophical Study*, Oxford: Oxford University Press.
- Earman, J. (2000). *Hume's Abject Failure: The Argument against Miracles*, Oxford: Oxford University Press.
- Evans, C. S. (1996). *The Historical Christ and the Jesus of Faith: The Incarnational Narrative as History*, Oxford, UK: Oxford University Press.
- Flew, A., & MacIntyre, A. (Eds.) (1963). "New Essays in Philosophical Theology", pp. 96–99, London: SCM Press.
- Fricker, E. (1995). "Telling and Trusting: Reductionism and Anti-reductionism in the Epistemology of Testimony", *Mind*, 104(414), pp. 393–411.
- Fricker, E. (2006a). *Second-hand Knowledge, Philosophy and Phenomenological Research*, 73(3), pp. 592–618.
- Fricker, E. (2016). "Unreliable Testimony", in: *Goldman and His Critics, Hoboken*, ed. by: B. McLaughlin & H. Kornblith, NJ, USA: John Wiley & Sons, Inc.
- Gettier, E. L. (1963). "Is Justified True Belief Knowledge?", *Analysis*, 23(6), pp. 121–123.
- Goldman, A. I. (1979). "What is Justified Belief?", in: *Justification and Knowledge*, ed. by: G. S. Pappas, pp. 1–23, Dordrecht, Netherlands: Reidel.
- Hick, J. (1989). *An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent*, Yale University Press.
- Hume, D. (1993). *An Enquiry concerning Human Understanding*, Indianapolis, IN: Hackett Publishing.
- Hume, D. (1977). *Enquiries concerning Human Understanding and concerning the Principles of Morals*, 3rd edition, ed. by: L. A. Selby-Bigge & P. H. Nidditch, Oxford: Clarendon Press.
- Lackey, J. (2008). *Learning from Words: Testimony as a Source of Knowledge*, Oxford: Oxford University Press.
- Reid, T. (1983). *Inquiry and Essays*, ed. by: R. E. Beanblossom & K. Lehrer, Hackett Publishing Company.
- Wolff, J. (2014). *An Introduction to Moral Philosophy*, New York: W. W. Norton & Company